

“על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים” –

עיונים במסורות הסיפור

יעל לויין כ”ץ

הסיפור, גירסאותיו והקשריו

סיפור קמצא ובר קמצא מופיע בספרות התלמודית בשתי נוסחאות עיקריות – האחת בגיטין נה ע”ב-נו ע”א,¹ והאחרת באיכה רבה. הסיפור באיכה רבה עצמו הגיע אלינו בנוסחים אחדים אף הוא – נוסח אחד הוא נוסח הדפוס;² גירסה אחרת מצויה במדרש איכה רבה בנוסח שפירסם שלמה בובר,³ והיא מהווה נוסח כלאיים בין איכה רבה לבין גיטין.⁴ כמו כן הגיע לידינו נוסח של הסיפור בקטע גניזה של מדרש איכה

- 1 במסגרת זו בחרנו כיסוד לסיפור בגיטין את נוסח כ”י מינכן; ראה להלן הנספח שהובאו בו נוסחו ותרגומו העברי. ציטוטים ישירים מהחלקים הארמיים של הקטע מופיעים בעיקרם בתרגום עברי. וראה עוד דקדוקי סופרים, מסכת גיטין, מהדורת מאיר שמחה הכהן פלדבלום, ניו יורק תשכ”ו. מקבילות לסיפור בגיטין מצויות במדרש הגדול לדברים כח נו (מהדורת פיש, ירושלים תשל”ג, עמ’ תרכה-תרכו) ובספר המעשיות: Moses Gaster, *The Exempla of the Rabbis*, New York 1968², p. 42.
- 2 מדרש איכה רבתי, מדרש חמש מגלות, קושטא רע”ד(?) , לאיכה ד ב, בלא עימוד. על דפוס זה ראה פינחס דוד מנדל, מדרש איכה רבתי – מבוא, ומהדורה ביקורתית לפרשה השלישית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, תשנ”ז, כרך א: מבוא, עמ’ 44-45; נוסחו ותרגומו העברי ראה להלן בנספח. אף כאן, הבאות מתוך חלקים ארמיים הן מן התרגום העברי. על מקומו של דפוס זה בענף היוחסין של איכה רבה ראה שם, עמ’ 83-101. וראה עוד להלן הע’ 10.
- 3 מדרש איכה רבה, מהדורת בובר ד ב, עמ’ 142-143.
- 4 וראה עוד: צבי מאיר רבינוביץ, “שרידי מדרש איכה רבה מן הגניזה” הנ”ל, גנוי מדרש, תל-אביב תשל”ז, עמ’ 144; יהושע אפרון, “מלחמת בר-כוכבא לאור המסורת התלמודית-הארצישראלית כנגד הבבלית”, מדר בר-כוכבא – מחקרים חדשים, בעריכת אהרן אופנהיימר ואוריאל רפפורט, ירושלים תשמ”ד, עמ’ 91 הע’ 211; דניאל שוורץ, “עוד לשאלת זכריה בן אבקולס – ענוותנות או קנאות?”, ציין נג (תשמ”ח), עמ’ 314 הע’ 3; דוד רוקח, “בכל זאת משחק מילים – תגובה”, שם, עמ’ 319-320; מנדל (לעיל, הע’ 2), עמ’ 35-37, 93-94; ענת ישראל-טרן, אגדות החורבן – מסורות החורבן בספרות התלמודית, תל אביב 1997, עמ’ 104 הע’ 2. וראה עוד להלן על יד הע’ 22.

רבה,⁵ המגלה דמיון לנוסח הדפוס יותר מאשר למהדורת בובר, ובכל זאת, קיימים הבדלים לא מעטים בינו לבין הנוסח הזה. כתב היד הוא מהמזרח, מהמאה העשירית לערך.⁶

בין נוסחי הסיפורים מצויים שינויים רבים בפרטים. בכוונתנו בדברים הבאים לעיין בנוסחאות השונות של הסיפור, לעמוד על ההבדלים ביניהן, וכן לבחון את המשמעויות הטמונות והגלומות בהן.

הסיפור על אודות קמצא ובר קמצא בגיטין, פותח מחזור של סיפורים שעניינם של רובם אגדות חורבן הכית השני, אף כי יש בו חומר החורג ממסגרת זו. הוא מופיע על משנת גיטין (פ"ה מ"ו) הדנה בשאלה האם יכולים הבעלים הראשונים של שדה שניטל מיהודי על ידי סיקריקון ונמכר, להוציאו מידי של הליקח מן הסיקריקון. הסבת אגדות החורבן בתלמוד הבבלי על משנה זו, ולא על משניות אחרות המזכירות את החורבן, כפי שניתן היה לכאורה לצפות, ובהן משנת תענית (פ"ד מ"ו-מ"ז) ומשנת סוטה (פ"ט מ"ב-מ"ד), יסודה קרוב לוודאי בגורם טכני. ראש המורדים בירושלים מכונה בתלמוד "אבא סקרא" (גיטין נו ע"א), וביטוי זה עורר אסוציאציה להלכות הנוגעות לסיקריקון. בניגוד לבבלי, הרי בתלמוד הירושלמי אין כלל חומר אגדי על משנה זו.⁷

קטע הפתיחה מובא משמו של האמורא הארצישראלי ר' יוחנן: "אמר ר' יוחנן מהו שכתוב 'אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה' (משלי כח יד). על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים, על תרגול ועל תרגולת חרבה טור מלכא, על יתד של מרכבה חרבה ביתר". נקשרים כאן יחדיו שלושה אירועים היסטוריים שונים. ברם, הסיפורים בדבר טור מלכא וביתר מופיעים שלא בסמיכות ישירה לסיפור קמצא ובר קמצא, כי אם בהמשך הדברים (גיטין נו ע"א). בשונה מסיפור קמצא ובר קמצא, שיש לו הקבלה במקורות ארצישראליים, לסיפורים על חורבן טור מלכא ועל חורבן ביתר אין הקבלות

5 T-S C1.69. תודתי הנהלת ספריית האוניברסיטה בקמברידג' ולפרופ' סטפן רייף על מתן הרשות לפרסום הקטע. הקטע ראה אור לראשונה בידי רבינוביץ (לעיל, הע' 4), עמ' 154-154, והוא מוצא לאור בזאת בשנית בנספח להלן, מכיוון שמצויים בו שינויים רבים בין ההעתקה של רבינוביץ לבין נוסח קטע הגניזה עצמו, וכן צירפנו תרגום עברי; הבאות ישירות מתוך הקטע בנוף הדברים הן מתרגום זה. בהשלמת השורות במסגרת התרגום הלכנו אחר הנוכח בדברי רבינוביץ, אך מכיוון שמצויים שינויים בין הנוסח שמסר לבין קריאתנו, קיימים הבדלים אחדים בחומר הדורש השלמה. וראה עוד ישראל-טרן (לעיל, הע' 4), עמ' 104 הע' 2, שציינה לעדיפותו של נוסח קטע הגניזה על פני מהדורת בובר ואיכה רבה הנדפס. ברם, בחירתה שלא לדון כלל בנוסח הדפוס אינה נראית, שכן אין כל ודאות שקטע הגניזה שמר לחלוטין על הנוסח המקורי, כגון דרשת הכתוב בעזרא. הנראית כהוספה. וראה עוד מנדל (לעיל, הע' 2), עמ' 89-91. וראה עוד להלן על יד הע' 10, 20.

6 מנדל (שם), כרך א – מבוא, עמ' 54, 89-90. והשווה רבינוביץ, עמ' 144-145.

7 יונה פרנקל, מדרש ואגדה, ג, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשנ"ז, עמ' 773.

בספרות זו.⁸ אף קטע הסיום של הסיפור הובא משמו של ר' יוחנן: "אמר ר' יוחנן ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס החריבה ביתנו ושרפה את היכלנו והגליחנו מארצנו". ברם, כפי שנרחיב ביתר פירוט בהמשך, גוף הסיפור, כפי שהוא מופיע בגיטין, אינו, ככל הנראה, משל ר' יוחנן, ומחברו אינו ידוע.

באיכה רבה מוסבים הדברים על הפסוק "בני ציון היקרים המסלאים בפז איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר" (איכה ד ב), שעליו מובאים סיפורים שונים הקשורים בנוהגי הסעודה של אנשי ירושלים. הסיפור מופיע בצורה אנונימית, ופותח בלשון השגורה "מעשה". הוא ראשון בין שלושה סיפורים, שאינם מופיעים אמנם ברציפות, המוסבים על פסוק זה והפותחים באופן התבטאות זה. אף לסיפור השני העוסק בר' יהושע בן חנניה שפדה תינוק שנשבה הקבלה באגדות החורבן בגיטין (נח ע"א), ואולם, שלא כסיפור קמצא ובר קמצא, כאן אין שינויים משמעותיים בין שתי נוסחאות הסיפור, כאשר אף בבבלי הוא פותח באותה הלשון. אף קטע הגניזה מוסב על פסוק זה.

בין גירסאות הסיפור – הגיבורים והמבנה

בגיטין ובאיכה רבה השמות הם "קמצא" ו"בר קמצא". באיכה רבה מופיע שם אחרון זה לקראת סיום כ"בן קמצא".⁹ לעומת זאת, בקטע הגניזה השמות מופיעים כ"בר קמצא" ו"בר קמצורא". במקבילה שבמדרש הגדול לדברים השמות הם "כמצא" ו"ברכמצא". שמו של בעל הסעודה לא ננקב באף אחד מהמקורות – בגיטין הוא נתכנה "אדם אחד", ולא נזכר במפורש היכן התקיימה הסעודה; באיכה רבה מדובר "באדם אחד בירושלם". לעומת זאת, בקטע הגניזה ההתייחסות היא לאדם אחד "מגדולי ירושלם". על פי הנוכח בגיטין, סדר הדברים היה כזה שהשמש הביא במשוגה את בר קמצא (במקום את קמצא) לסעודה, ומשהכיר בו בעל הסעודה, ביקש להוציאו. בר קמצא החל מבקש, בנימוקים שונים, שלא יגורש כך. הדברים חזרו על עצמם פעמיים נוספות, כאשר בעל הסעודה ביקש לגרשו, בעוד הוא מתחנן בפניו שיאות שלא לנהוג כך, בהציעו הצעות כספיות, ובלבד שלא תיגרם לו בושה.

8 על מקורות אלו ראה אפרון (לעיל, הע' 4), עמ' 78-86. וראה עוד בהמשך הדברים ציון לקווי דמיון ושוני בין שני הסיפורים הללו לבין סיפור קמצא ובר קמצא.

9 ברפוס קושטא נזכר כי בעל הסעודה אמר לבן ביתו להביא "לבר קמצא רחמי" וכי השמש הלך והביא את "בר קמצא שנאיה". נראה שנפלה כאן טעות בשם הראשון מתוך אשגרת לשון. לקראת סיום אכן נזכר במאמר השגור בפיות הבריות כי "בין קמצא ובין בן קמצא חרב מקדשא" (ראה עוד להלן, הע' 26). ברם, אפשר ולפינו זכר לגירסה בקטע הגניזה שבו שם האוהב הוא "בר קמצא" ושם השונא "בר קמצורא". וראה עוד לעיל הערות 4-5, ולהלן הע' 22. במהלך עיונו נקטנו כרגיל בשמות "קמצא" ו"בר קמצא". הנסיינות לבאר שמות אלו ראה ישראל-טרן (לעיל, הע' 4), עמ' 104-105.

סדר הטענות של בר קמצא היה מהקל אל הכבד: תחילה חפץ לשלם עבור מה שאכל ושתה, לאחר מכן העלה את המקח וביקש לשלם עבור מחצית הסעודה, ובהמשך אף גילה נכונות לשלם דמי הסעודה כולה. בקטע הגניזה מופיעות ארבע הצעות שהזכיר בר קמצא בעקבות דברי בעל הסעודה "קום צא לך מכאן". תחילה לא הציע כל פיצוי כספי, אלא ביקש שלא יבויש; משלא שעה בעל הסעודה לדבריו, החל להציע תמורה כספית. אך בשונה מגיטין ומאיכה רבה, כל אחת מהצעותיו אלו מלווה בבקשה שלא יבויש. תחילה ביקש לשלם דמי סעודתו, ומשזה לא הועיל, הסכים לשלם דמי כל האורחים, וכשלא הסתייע דבר זה בידו, היה מוכן לשלם כפליים ממחיר הסעודה. אף באיכה רבה מופיעים שלושה דברי תחנונים. לפי הנזכר שם, ניאות תחילה בר קמצא לשלם דמי סעודתו שלו, ולאחר מכן ביקש שירשה להסב בלא שיאכל ובלא שישתה; בשלישית נכון היה לשלם מחיר הסעודה כולה. לא ניכר כאן כל סדר הגיוני בהבאת הטענות.¹⁰

המעשה על רקע הזהירות בכבוד המוזמנים

בחוספתא ברכות מופיע סדר הסעודה שנהג באותם ימים,¹¹ ובהקשר לכך מוזכרים אף מנהגים אחרים שנודעו בירושלים קודם החורבן. וכך נזכר, בין היתר: "ועוד מנהג אחר היה בירושלם, מוסרין סעודה לטבח. אם נתקלקל דבר בסעודה עונשין את הטבח. הכל לפי כבוד האורחין, והכל לפי כבוד בעל הבית".¹² לפי הלכה זו, נמסרה הכנת הסעודה לידי טבח, בכדי שאם יקלקל יתחייב בבושת. במקבילה בכבא בתרא צג ע"ב מצינו ש"מנהג גדול היה בירושלים המוסר סעודה לחברו וקלקלה נותן לו דמי בשתו ודמי בושת אורחיו", דהיינו אף מי שהכין עבור חברו סעודה בחינם התחייב במקרה וקילקלה.¹³ ממקורות אלו אנו שומעים על הזהירות המרוכה שנקטו בכבוד המוזמנים לסעודה, וכן בכבוד בעל הבית, בירושלים שקודם חורבנה. על רקע זה בולטת ביתר שאת החרפה שהעטה המארח על בר קמצא.¹⁴ בעל הסעודה הפך את בר קמצא לקרבן, הצליח לטעת בו

10 ראה דברי רוקח, "זכריה בן אבוקום – ענוותנות או קנאות?", ציון, נג, תשמ"ח, עמ' 53-56, שלפיהם גירסת הבבלי מקורית יותר. וראה עוד לעיל הע' 5 ולהלן על יד הע' 39. במקבילות שבמדרש הגדול ובספר המעשיות (לעיל, הע' 1) מופיעים שני רכיבים בלבד. על פי הנזכר תחילה, ביקש בר קמצא שלא יבויש והציע לשלם דמי אכילתו; בשנייה אין מוזכר מוטיב הביוש, כאשר הציע לשלם דמי הסעודה כולה.

11 תוספתא ברכות פ"ד ה"ח-ה"י, מהדורת ליכרמן עמ' 20.

12 מקבילה: איכה רבה, מהדורת בובר ד ד, כח ע"ג. בתוספתא נזכר גם כי "הבא אחר שלש פרפאות אין לו רשות ליכנס", בכדי שלא לבייש את בעל הבית.

13 ראה עוד תוספתא כפשוטה, עמ' 63, וחידושי אגדות מהרש"א לבבא בתרא הנ"ל, ד"ה רשב"ג אומר נותן לו דמי בושתו כו'.

14 ראה עוד ישעיהו גפני, "ירושלים בספרות חז"ל", ספר ירושלים, התקופה הרומית והביזנטית 638-70, בעריכת יורם צפירי ושמואל ספראי, ירושלים תשנ"ט, עמ' 43-44.

רגשי אשמה עד כי לא עמד בו כוחו והוא אכן חש כי האחריות רובצת עליו, וכי עליו לשלם דמי קלקלת הסעודה כולה, ולפי קטע הגניזה אף כפליים מכך. הטרגיות של העניין זוכה להארה נוספת על פי הנזכר בדרשה אחרת לפסוק שעליו מיוסד סיפור קמצא ובר קמצא באיכה רבה: "בני ציון היקרים" (איכה ד ב)... ד"א מה היתה יקרותן לא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שנקרא ונשנה".¹⁵ ונראה, כפשוטם של דברים, שהשמש טעה פעמיים, כאשר לא עמד על שייגתו אחר הפעם הראשונה.¹⁶ וייתכן שבר קמצא סבר שהמארח הזמינו בשל רצונו וכוונתו להתפייס עמו, אך בהגיעו לסעודה מה רבה היתה האכזבה שנחל.

כנזכר, כינויו של בעל הסעודה בגיטין ובאיכה רבה הוא "אדם אחד", בעוד שבקטע הגניזה הוא נזכר כאחד "מגדולי ירושלם". נראה לומר שהיה עשיר וכי על כן ההצעות הכספיות לא שוו בעיניו. יש להניח כי בר קמצא עצמו היה אף הוא בעל אמצעים, שכן הציע לשלם את מחיר הסעודה כולה, ולנזכר בקטע הגניזה אף כפליים מכך. אבל אין להוציא מכלל אפשרות כי בכדי למנוע את ביושו נכון היה להתחייב לשלם דמי הסעודה כולה, אף שהיה זה מעבר להישג ידו המידי.

דברי סירובו השבים והנשנים של בעל הסעודה לתחנוני בר קמצא מופיעים בכל אחד מהמקורות בלשון אחרת, בגיטין – "לא"; באיכה רבה – "אין אתה מיסב"; בקטע הגניזה – "אי אפשר שלא תצא מכאן". דומה שבכוחה של חזרה זהה זו להורות כי מגוי וגמור היה עם בעל הסעודה לגרש את בר קמצא, אולי כבר משעה שהבחין בו בסעודה. לעומת האלימות שגילה בעל הסעודה כלפי בר קמצא על פי הנזכר בגיטין – "תפסו בידו

15 איכה רבה ד ב, דפוס וילנה כז ע"ב.

16 ממקור זה משתמע (לדברי החוקר א"א הלוי, שערי האגדה, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 205), כי את האשמה יש לחלות בכר קמצא עצמו שמאחר שלא הוזמן פעם שנייה, הרי בא לסעודה בטעות, והוא הטעה את עצמו, ומשום כך הקפיד איתו המארח. ואולם, דומה כי ביאור זה אינו עולה בקנה אחד עם לשון הדברים עצמה שלפיה אמר בעל הסעודה להביא את קמצא והלך השמש והביא את בר קמצא. שהרי אם הביאו, יש להניח שהיה זה על פי כללי ההזמנה המקובלים, ואין לשער שהיה חורג מהם בלא שהיה חושש שהמארח יטיל בו את האשמה. כמו כן, אין כל ודאות שהדרשה מתייחסת ישירות לסיפור המעשה בקמצא ובר קמצא, שהרי היא מצויה בקטע הגניזה (גנוי מדרש [לעיל, הע' 4], עמ' 152), אך אינה מופיעה בסמוך לסיפור בר קמצא ובר קמצא, אלא דרשות אחדות חוצצות ביניהם. דברים דומים לאלו של הלוי כתב גפני (לעיל, הע' 14), עמ' 43. באופן דומה ניתן להזכיר כי דברי הלוי, שלפיהם יסוד טעותו של המארח היה בעובדה שאנשי ירושלים לא היו "נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן" (סנהדרין כג ע"א; הלוי, עמ' 205-206) אף הם אינם נראים, משום שהמארח אכן הכיר את בר קמצא, אלא שהיה שונאו, וכפי שהזכרנו לא מן הנמנע שסבר שהמארח ביקש להשלים ולהתפייס עמו (וראה לעיל, ליד הע' 15).

והוציאו" – הרי באיכה רבה מובא שבעל הסעודה אמר לו "קום לך", ואין מוזכרת כל תוקפנות פיזית מצידו. קטע הגניזה חסר במקום זה.

אין כל ניסיון או מגמה מצד בעל הסעודה לברר את נסיבות הימצאו של בר קמצא בסעודה, כאשר הוא מניח שהאשמה קשורה בו, כבר קמצא. איננו מוצאים כל עיקר שביקש לבוא חשבון עם שמשו, ובמקרה הצורך למצות עימו את הדין. המארח נהג בשרירות לב, בתלייתו את האשם באדם הלא-נכון ובהטילו את חיתחו וזעמו על קרבן חף מפשע, בפעלו על פי רגשותיו ולא על פי השכל.

החכמים שבמקום

אחד השינויים המשמעותיים בין הסיפורים הוא הערת מספרי הסיפורים בדבר החכמים שנכחו במקום, שמובא על אודותם כי ישבו באותה עת ולא הגיבו. לפי הנזכר בגיטין, הושמו הדברים בפי בר קמצא עצמו: "הואיל והיו יושבים חכמים ולא מיחו בו", כלומר, בבעל הסעודה, "אלך ואלשין עליהם לפני המלך". לעומת זאת, בנוסח הדפוס כאן נוסף "...ולא מיחו בו למד ממנה שנוח להם" (בתרגום מארמית).¹⁷

שמותיהם של חכמים אלו אינם מתפרשים. כנגד זאת, באיכה רבה ובקטע הגניזה מוזכר כי היה שם ר' זכריה בן אבקולס והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה (הדבר מופיע כהערת המספר). נזכר כאן חכם אחד בלבד שנגק בשמו, ומושמעת ביקורת נוקבת למדי על שהיתה לו אפשרות למחות ולא מיחה, ושתיקתו בעניין זה כהודאתו וכהסכמתו. עניין לנו בחברה מסובבת ונהנתנית שאין דעתה נתונה למצוקת הפרט והיחיד.

אחרי העזיבה

אף בהשתלשלות האירועים עם עזיבת בר קמצא את המקום מצויים שינויים בין המקורות. כבר קמצא התעורר רצון עז לנקום, וכנגד השנאה שגאתה בו ביקש לזכות באהדה מצד השלטון. לפי הנזכר בגיטין עת צאתו היה זעמו מופנה כלפי החכמים: "אמר הואיל והיו יושבים חכמים ולא מיחו בו אלך ואלשין עליהם לפני המלך". לעומת זאת, מהנאמר באיכה רבה הנדפס אנו שומעים שמשושי חמתו היו המסובים אשר ישבו בשלווה: "אמר לעצמו אלו המסובים יושבים בשלווה אני אלך ואלשין". בקטע הגניזה אין מפורש כנגד מי כיוון את שבט ביקורתו, אך אף כאן מופיע היסוד של הישיבה בשלווה: "מה אני יצאתי בבזיון והותרתי אותם יושבים שלווים... [אלשין לפני] המלך". קיימת ניגודיות בולטת וניכרת בין הישיבה בשלווה לבין הביזיון שבהקמת בר קמצא וגירושו.

17 ראה דקדוקי סופרים (לעיל, הע' 1).

על פי הנזכר בגיטין, בר קמצא גמר אומר כדעתו לפנות לקיסר ברומי. על אף שמושאי זעמו היו החכמים, נזכר שהלשין "מרדו בך יהודאי"; ייתכן שיש בכך משום הבעת דעתו במרומו כי אחריות המנהיגים חלה על העם כולו. עם זאת, יש לזכור כי נוסח זה עצמו מצוי אף בסיפורים על חורבן טור מלכא וביתר (גיטין נז ע"א), כפי שנפרט בהמשך. תגובת הקיסר היתה "מי יאמר", והיינו שביקש הוכחה לכך. בר קמצא הציע שישלח הקיסר קרבן ויראה האם יקריבוהו הכהנים. נזכר שהקיסר שלח בידי בר קמצא עגל משולש, והוא, בדרך, הטיל בו מום – לפי דעה אחת המובאת שם, בשפתיים, ולדעה אחרת בעפעפיים – במקום שהוא מום ליהודים ואינו מום לגויים. לא נשלח עימו כל שליח, אלא השלטון סמך עליו.¹⁸ לעומת זאת, לפי המוזכר באיכה רבה הלך בר קמצא תחילה לשלטון, והיינו לנציב בקיסריה, ואמר לו "אלו הקרבנות שאתה משלח ליהודים להקריבם אנו אוכלים אותם ומקריבים אחרים תחתיהם".¹⁹ תגובת השלטון היתה עוינת. הוא לא האמין לדברי בר קמצא ונוף בו, אך בר קמצא לא הירפה, ובא לפניו בשנית, שטח בפניו אותה הטענה עצמה, אך הוסיף וביקש כי אם הרומאים אינם מאמינים לו, ישלחו עימו נציג השלטון וקרבנות, וכך תצא האמת לאור. שעה שהנציג ישן, קם בר קמצא בלילה ופגם בכל הבהמות בסתר. בקטע הגניזה לא נזכר כי אחר שנזפו בו הלך, אלא השיחה נמשכה, והוא הציע שישלחו איתו קרבן ושר מהימן.

על פי קטע הגניזה, שעה שהוצא בר קמצא מהסעודה הוא התכוון להלשין "שכל הקרבנות שהיו מקריבים מכורש המלך", היו היהודים אוכלים ולא מקריבים. במקור מובא כראיה וסיוע הנזכר בעזרא ו': "מהקרבין ניהוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי" ("מקריבים ניהוחים לאלהי השמים ומתפללים לחיי המלך ובניו"); דרשת כתוב זו

18 ראה ישראל-טרן (לעיל, הע' 4) עמ' 18. בחולין קכח ע"ב מובאת דעתו של רב פפא שלפיה יש מחלוקת תנאית בשאלה האם ניב שפתיים נחשב איבר כפני עצמו לעניין איבר מן החי, ובהמשך מוסברת מחלוקת תנאית אחרת בדרך זו בידי הסתמא דגמרא. אשר לדוקין שבעין, בתלמוד הבבלי מצויים דיונים אחדים בדבר מעמדו של מום זה. רבה בר בר חנה ביאר את משנת בכורות (פ"ד מ"ג) כי לדעת הכל מום זה אסור (בכורות כח ע"א; ביצה כז ע"א). בכורות נג ע"ב מניחה הגמרא כי דוקין שבעין הוא מום הפוסל בהמה, והוא משמש כהדגמה למום קטן. בסוגיות אחרות נזכר כי ר' עקיבא התיר מום זה בדיעבד, ובמקצתן מצויה התפלמסות עם עמדה זו (פסחים עג ע"א; זבחים לה ע"ב; שם עז ע"א-ע"ב; שם פה ע"א; שם פה ע"ב; מנחות עט ע"א; בכורות טז ע"א). אף בסוגיות הללו דוקין שבעין מהווה דוגמה למום זעיר. בעבודה זרה נא ע"א אנו שומעים כי מום זה הותר לבני נח, והאח ברומה לנזכר בסיפור קמצא ובר קמצא בגיטין. על האיטור להטיל מום בבעלי חיים ראה בכורות לג ע"ב. ניסיון לקבוע את זמנן של הסוגיות הללו חורג ממסגרת זו. והשווה Jeffrey L. Rubenstein, *Talmudic Stories: Narrative Art, Composition, and Culture*, Baltimore 1999, pp. 31-349; וראה עוד שם, עמ' 350 הע' 12.

19 ראה הלוי (לעיל, הע' 16), עמ' 203-204; ישראל-טרן (לעיל, הע' 4), עמ' 18.

אפשר שהיא תוספת שאינה מעיקר הדברים.²⁰ ברם, הלשון שאמר בר קמצא בפועל בפני השלטון, כפי שמוזכרת בהמשך בסמוך – "[קרבנות אלה] שאתה משלח להם הם אוכלים אותם" – אינה זהה למחשבתו, כאשר אין מופיע בה המוטיב המכליל של הקרבנות כולם מימי כורש. לעומת הנוכח בגיטין, אין מסופר באיכה רבה באיזה מקום הטיל בר קמצא את המום בבהמות. בקטע הגניזה נאמר שהטיל בהן "מומים שאינם ניכרים".

כשם שסולק בר קמצא מעל פני בעל הסעודה, בין אם היה זה בכוח, לפי הנזכר בבבלי, או בגסות מילולית, כפי שמופיע באיכה רבה, כך אף כאן הוא ננזף, הלך ושכ בשנית. אם קודם בעל הסעודה הוא שגילה נוקשות ועמידה על דעתו, בר קמצא מתגלה בכל גירסאות הסיפור כמי שנכון היה לפעול בנחישות ובדבקות להשגת מטרתו ולהגשמתה.

כשם שבויש בר קמצא בסעודה, כך בחר הוא כמרחב פעולה עניין הקשור באוכל, קרבן הנאכל חלקית. בר קמצא שהיה קרבן חף מפשע, פגם, לגירסת גיטין, בבעל חיים חף מפשע, ולפי מה שמופיע באיכה רבה ובקטע הגניזה, בריבוי בהמות, כשניתן לראות בכך מעין מידה נגד מידה. ברם, לעומת ביוש הפומבי שבויש בר קמצא, את פגימת הבהמה או הבהמות, לכל הפחות נאלץ לעשות כסתר.

פרשת הקרבן

לפי הנוכח בגיטין, מרבית החכמים ביקשו להקריב את הבהמה הפגומה מפני דרכי שלום, שלום המלכות, ובכך ביכרו את השיקול הלאומי על פני זה האישי. ר' זכריה בן אבוקולס הביע את התנגדותו, בסוברו שיאמרו כי בעלי מומים קרבים על המזבח. בעקבות זאת העלו החכמים הצעה להרוג את בר קמצא, שלא ילך וילשין. לא ניכרת כל התחשבות בנסיבות שהביאוהו למעשהו. אף כאן הובעה דעת המיעוט של ר' זכריה, "יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג",²¹ ואף כאן פעלו על פי עמדתו, שהתקבלה כנגד הכלל הרווח והנקוט של "אחרי רבים להטת" (שמות כג ב).

על פי המוזכר באיכה רבה, שעה שהכהן גילה שהבהמות פגומות הקריב אחרות תחתיהן. כששליח המלכות שאלו מדוע אינו מקריב את הבהמות שנשלחו מטעם המלכות השיב שיקריב אותן למחרת; ברם, "בא היום השלישי ולא הקריב אותן". הנציג שלח

20 ראה לעיל, על יד הע' 5.

21 ראה הרב יהודה הרצל הנקין, "ענותנותו של רבי זכריה...", שנה בשנה, תשמ"ה, עמ' 234-236 Rabbi Yehuda Henkin, "Why Was the Second Temple Destroyed?", *Equality Lost*, [Jerusalem 1999, pp. 112-115], וישראל-טרין (לעיל, הע' 4), עמ' 19-20, המביאים הסברים שונים לכך שר' זכריה, שלא רצה להרוג את בר קמצא, למד זאת ממשו רבנו.

לשלטון הודעה ש"הדבר ההוא שהיהודי אמר אמת אמר", דהיינו שדברי בר קמצא אליהם כנים היו. לעומת זאת, בקטע הגניזה נזכר כי כאשר הכהן ראה שהקרבנות פסולים אמר "מחר אני מקריב אותם"; עבר יום ולא הקריבם, ועוד יום ולא הקריבם. לא נזכר בקטע הגניזה שהכהן הקריב קרבנות אחרים תחתיהם. הנציג שלח ואמר למלך כי מה שהיהודי אמר – אמת אמר.

הסיפור באיכה רבה במהדורה שפירסם שלמה בובר הוא, כפי שהזכרנו, נוסח כלאיים בין גיטין לבין איכה רבה הנדפס. כך, בדומה לגיטין, נזכר בו שבעל הסעודה הוציא את בר קמצא בכוח. יש בו אזכור של משלוח עגל משולש, כמות שהוא בגיטין, אך ההמשך הוא בלשון רבים, כבאיכה רבה: "ועשאו מומין בסתר... הקריב אחרים תחתיהם", ומשמע שמדובר בריבוי בהמות שנשלחו.²²

כשם שבגיטין היו אלו מעט חכמים ששהו בסעודה בלא שמיחו, אף בסצנת הקרבן הקרבן עניין לנו בריבוי חכמים שביקשו להקריב את הבהמה שנפגמה. כנגד זאת, התקבלות דעת המיעוט של ר' זכריה, שמנע פעילות המנוגדת להלכה, מהווה תיקון-מה לעולל שבוצע כלפי בר קמצא.²³ בעוד שבאיכה רבה ובקטע הגניזה היה זה חכם יחיד אשר נכח בסעודה ולא מיחה ביחיד שנגרם לו עוול, הרי על דרך ההנגדה והתיקון הרמות הפועלת בחלק השני היא כהן יחיד, אך במקרה זה אנונימי, שביקש למלא את תפקידו נאמנה. אם בגיטין מדובר בריבוי חכמים ובאיכה רבה ובקטע הגניזה בחכם יחיד, הרי שבגיטין נזכרת הקרבתה של בהמה יחידה, בעוד שבאיכה רבה ובקטע הגניזה עניין לנו בריבוי בהמות שהוקרבו.

ר' זכריה בן אבוקולס מופיע אפוא בכל גירסאות הסיפורים, אך הוא ממלא תפקידים שונים. בגיטין הוא מוזכר בחלק השני, שבו הוא נימנה עם חברות החכמים שנשאה ונתנה בדבר הקרבת הקרבנות הפגומים משום שלום המלכות, ודעתו גברה על דעות יתר החכמים. באיכה רבה ובקטע הגניזה הוא מופיע בחלק הראשון, כחכם ששהו בסעודה ואף שסיפק היה בידו למחות לא מיחה.

בקשר לאי-מחאתו של ר' זכריה, כפי שמצוי באיכה רבה, יש לומר כי תפיסה רעיונית דומה מופיעה במדרש אחר באיכה רבה: "ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא וריש לקיש בשם ר' הושעיא מה האיילים הללו בשעת השרב הופכין את פניהם אלו מאלו, כך היו גדולי ישראל מאן דעבד עבירה הופכין פניהם ממנה, אמר להם הקב"ה תבא השעה ואני אעשה להם כן".²⁴

22 ראה עוד על יד הע' 4 ובהערה.

23 ברם, ראה להלן בהרחבה הביקורת על מעשהו של ר' זכריה והפרשנויות שהוענקו לכך.

24 איכה רבה, מהדורת בובר א ו, עמ' 70. וראה ישראל-טרין (לעיל, הע' 4), עמ' 17.

החרבת ההיכל

בר קמצא צלחה בידו מזימתו, והוא השיג את מבוקשו, ולפי הנזכר באיכה רבה "מיד עלה [הקיסר] למקדש והחריבו". בקטע הגניזה מצינו "מיד שלח והחריב את ההיכל". בגיטין לא נזכר דבר זה ישירות, אלא בראשית המקור נזכר במאמרו של ר' יוחנן כי "על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים", אם כי, כפי שנרחיב בהמשך, אין מאמר זה חלק מהסיפור עצמו. חכמי ישראל ביקשו להקריב את הקרבן שנפגם בניגוד לחוקי התורה, כיוון שהיטיבו להבין כי הקיסר יסבור שחוקי התורה משמשים מסווה לנטייתיהם הפוליטיות, כפי שאמנם אירע, והיה על פי המשך הדברים הגורם לפרוץ מלחמת הרומאים ביהודים.²⁵ בדומה לסיפור קמצא ובר קמצא, אף בסיפורים בדבר חורבן טור מלכא וביתר (גיטין נז ע"א) עניין לנו בהלשנה בפני הקיסר, כאשר המוטיב של "מרדו בך יהודאי" משותף לכל שלושת המאורעות הללו שנימנו במאמר הפותח של ר' יוחנן. בסיפור קמצא ובר קמצא המלשינות הושמעה בפי בר קמצא לפני השלטון טרם שנעשתה כל פעולה שהיא העלולה להתפרש כמרידה, אלא שבר קמצא הזכיר זאת כפתח וכעילה מקדימים להטלת עלילה על החכמים. לעומת זאת, בסיפורים בדבר טור מלכא וביתר אירעו התרחשויות ממשיות בפועל אשר עשויות היו להתפרש כמרידה. במקרה של טור מלכא מוזכר כי היה קיים מנהג שכאשר היו מוציאים חתן וכלה לחתונה היו מוציאים לפנייהם תרנגולות ותרנגולת לסימן שיפרו וירבו כתרנגולים. יום אחד עבר שם גדוד רומאים שעשה שהתקיימה חתונה, והם נטלו את התרנגולים. היהודים התנפלו עליהם והיכו, והחיילים באו לפני הקיסר ואמרו לו "מרדו בך יהודאי". בעקבות זאת, בא עליהם הקיסר למלחמה. בסיפור על חורבן ביתר נזכר כי היה נהג שכאשר נולד תינוק היו שותלים ארז וכשהיתה נולדת חינוקת היו שותלים תורנית; כאשר היו חינוקת והתינוקת נישאים היו קוצצים אותם ועושים מהם חופה. יום אחד עברה שם בת הקיסר, נשבר יצול העגלה שבה נסעה, ועבדיה קצצו ארז. בני ביתר התנפלו עליהם והיכו; באו האנשים הללו לפני הקיסר ואמרו לו "מרדו בך יהודאי". והקיסר בא על ביתר במלחמה. קיימת כאן הדרגה מן הקל אל הכבד. לבר קמצא לא היתה כל שייכות למלכות, והוא זה שיזם את המפגש עמהם ולצורך כך נסע אליהם למקומם, לפי הבבלי, לקיסר ברומא. במקרים של טור מלכא וביתר מדובר באירועים בלתי מתוכננים מראש. בסיפור על טור מלכא גדוד החיילים הרומאים

25 הלוי (לעיל, הע' 16), עמ' 204, 205, 207. לדברי יוסף בן מתתיהו (תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים, מהד' י"ז שמחוני, רמת גן תשכ"א, כ"ז ב, עמ' 168), ביטול הקרבן לשלום הקיסר היווה בעיני הרומאים אות וסמל למרידה. וראה עוד רוקח (לעיל, הע' 10), עמ' 54-56; שוורץ (לעיל, הע' 4), עמ' 314-316.

שנפגע פנה ישירות לקיסר; בסיפור על ביתר הנפגעים הם בעלי זיקה קרובה עוד יותר למלך – המאורע היה קשור בבית הקיסר ועבדיה הם שנפגעו. באיכה רבה, מיד אחר איזכור הקשר הישיר שבין המעשה בקמצא ובר קמצא לבין חורבן הבית, מובאת מימרה עממית שהיתה שגורה בפיות הבריות: "זהו שהבריות אומרות בין קמצא ובין בר קמצא חרב המקדש".²⁶

ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס

הן בבבלי והן באיכה רבה מופיע בסיום הסיפור מאמר בעל תוכן זהה, שלפיו ענוותנותו של ר' זכריה היא שהחריבה את הבית. ברס, בכל אחד מהמקורות הובא משמם של חכמים אחרים: בגיטין הוא מופיע משמו של ר' יוחנן, שהוא אף בעל המאמר הפותח, באיכה רבה משמו של ר' יוסי, ובקטע הגניזה בשם האמורא הארצישראלי בדור השלישי והרביעי, ר' יוסי בר ר' אבון, שמסר, בין השאר, מסורות שונות מפי ר' יוחנן.²⁷ אפשר ובראשונה היה רשום בתחילת המאמר בגיטין "ר"י" (שהוא ר' יוסי), ובהמשך פוענחו ראשי התיבות באופן מוטעה להיות "ר' יוחנן".²⁸

הנוסח באיכה רבה כולל רק את הרכיב של שרפת ההיכל. "אמר ר' יוסי ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל"; וזו לשון קטע הגניזה: "א' ר' יוס' בר ר' אבון עינוו [ ] שרפה את ההיכל". לעומת זאת, בגיטין נזכר כדלקמן: "א"ר יוחנן ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקול' החריב' ביתינו ושרפ' את היכלנו והגלתנו מארצנו".²⁹ ההתבטאות על ר' זכריה בן אבקולס מופיעה אף בתוספתא שבת, כאשר בדומה לאיכה רבה הובאה משמו של ר' יוסי: "בית הלל אומ' מגביהין מעל השלחן עצמות וקלפין, בית שמיי אומ' מסלק את הטבלה היא כולה ומנערה. זכריה בן אבקילס לא היה נוהג לא כדברי בית שמיי ולא כדברי בית הלל, אלא נוטל ומשליך לאחר המטה. אמ' ר' יוסה ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקילס היא שרפה את ההיכל".³⁰ תחילה מובאת מחלוקת בית הלל ובית

26 קטע הגניזה חסר במקום זה, אך רבינוביץ (לעיל, הע' 4), עמ' 154, השלים משפט זה.

27 ישראל-יטרן (שם), עמ' 16.

28 רוקח (לעיל, הע' 10), עמ' 56 והערה 13. אף כי הזכרנו גישה זו, ולא דחינוה, במסגרת עמידתנו על הפיסות דומות ומנגודות המובעות במשנתו של ר' יוחנן בספרות התלמודית והמדרשית, ובהיעדר ראיות חותכות שיש בהן בכדי להכריע אחרת, לרבות גירסאות כתבי היד, החשבנו לאורך דברינו מאמר זה כמאמר של ר' יוחנן.

29 לדעת יהושע אפרון (לעיל, הע' 4), עמ' 92 הע' 212, אשר השקיף על איכה רבה כנוסח המקורי, נוסח הבבלי של המאמר הוא הרחבה.

30 שבת פט"ז ה"ז, עמ' 76-77. מחלוקת בית שמאי ובית הלל מופיעה במשנת שבת (פכ"א מ"ג; שבת קמג ע"א). וראה עוד בבלי שם, מאמר מקביל לנוהגו של ר' זכריה. אף רב פפא נהג כמותו, כנזכר שם.

שמאי בדבר אופן סילוק עצמות וקליפין משולחן בשבת, כאשר לדעת בית הלל מגביהים אותן את העצמות והקליפין ומסלקים אותם, בעוד לגישת בית שמאי נוטלים את הטבלה – מנערים את השולחן – ואין נוגעים בעצמות ובקליפין עצמם; ³¹ על ר' זכריה בן אבקיילס נזכר כי נזהר שלא להניח את העצמות על הטבלה כלל, כיוון שלא רצה להכריע בין העמדות. ³² ביחס לכך מובאים דברי ר' יוסי שלפיהם ענוותנותו היא שהחריבה את הבית, דהיינו שתכונתו זו של הימנעות מנקיטת עמדה ניכרת אף בתחומים נוספים. ³³ בהקשר זה יש לציין, כי השם "אבקולס" הוא התעתיק העברי של המילה היוונית eukolos, שמובנה ענוותן, או חסר ביטחון עצמי, ³⁴ ונראה אפוא כי לפנינו מדרש שם, המתאים באופן כללי למדרשי השם האחרים שבהם מעוטר הסיפור (קמצא ובר קמצא).

אגדה זו בדבר קמצא ובר קמצא היתה ידועה לפי זה כבר לר' יוסי בן חלפתא, מתלמידיו של ר' עקיבא. ברם, לפי גישה אחרת במחקר, המאמר בתוספתא בדבר ענוותנותו של ר' זכריה הוא הוספה מאוחרת ממדרש איכה, תופעה המוכרת אף במקרים נוספים אחרים. ³⁵

ר' יוחנן מחבר המאמר

בהקשר לבבלי שבו מובא המאמר משמו של ר' יוחנן, ראוי להזכיר כי הוא שמסר משמו של ר' שמעון בר יוחאי כי "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילכין פני חברו ברבים". ³⁶

מעניין לציין כי בסיומו של הסיפור בגיטין בדבר חורבן ביתר מובא מדרש כתובים אנונימי, הדומה בלשונו למאמרו של ר' יוחנן בדבר ר' זכריה, ובו מיוחס החורבן לא לר'

31 וראה עוד שבת קנו ע"א; ביצה ב ע"א.

32 ראה תוספתא כפשוטה, עמ' 268-269. וראה עוד ישראל-טרן (לעיל, הע' 10), עמ' 16.

33 תוספתא כפשוטה, שם. לגישות אחרות החולקות על עמדת ליברמן ראה רוקח (לעיל, הע' 4), עמ' 53-56, ישראל-טרן (לעיל, הע' 4), עמ' 14-21, ובנסמן שם.

34 ישראל-טרן (שם), עמ' 14-15, ובנסמן שם.

35 שם, עמ' 16, ובנסמן שם.

36 ברכות מג ע"ב; סוטה י ע"ב; בבא מציעא נט ע"א. המאמר שלפיו המלכין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא מובא משמם של חכמים שונים (ראה אבות פ"ג מ"א; בבא מציעא נט ע"א; סנהדרין צט ע"א; סנהדרין קז ע"א). בבבא מציעא נח ע"ב נזכר משמו של ר' חנינא כי "כל היורדין לגיהנם עולים חוץ משלשה שיורדין ואין עולין... והמלכין פני חברו ברבים". בילקוט שמעוני וישב (מהדורת הימן-שילוני, רמז קמה, עמ' 741) ובילקוט שמעוני משפטים רמז שמט (עמ' 597-598), המאמר מובא משמו של ר' יוחנן. כמו כן, נזכר משמו של רב נחמן בר יצחק כי כל המלכין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים (בבא מציעא נח ע"ב). וראה עוד מסכת כלה רבתי, פ"ד ה"ח, מהדורת היגר עמ' 257, ומאמרו של רוקח (לעיל, הע' 10), עמ' 56 הע' 12.

זכריה כי אם למלכות עצמה: "זיהידים ידי עשו" (בראשית כז כב) זו מלכות הרשעה שהחריבה את בתינו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו" (גיטין נו ע"ב). ³⁷

חרף תוכנם הוזה של המאמרים בדבר ענוותנותו של ר' זכריה שהחריבה את הבית בגיטין, באיכה רבה ובקטע הגניזה, הרי שמושאי היוקקותם שונים אלו מאלו. באיכה רבה ובקטע הגניזה הענוותנות מתייחסת לאי-מחאתו של ר' זכריה בן אבקולס בסעודה, ומוטעם כי לא פעל כמצופה ממורה רוחני של העם, והחורבן כולו יוחס אליו ואל ענוותנותו, לכך שביקש להבליג משום שלא חשב עצמו ראוי וכדאי למחות. בגיטין, לעומת זאת, הוא מוזכר כמי שהתנגד לחכמים שציידו בהקרבת הקרבן הפגום משום שלום המלכות. תכונת הענוותן אינה תואמת והולמת את נוסח סיפור הדברים בגיטין, וייתכן כי חלו שינויים בנוסח הבבלי לעומת הגירסה הראשונית שנשתמרה באיכה רבה. ³⁸

לעומת זאת, דוד רוקח, לדוגמה, השקיף על גירסת הבבלי כמקורית יותר, כשלבדבריו הסיפור באיכה רבה יוצר רושם שהותאם למאמר בדבר ר' זכריה בן אבקולס. ³⁹ אפשרות אחרת, שטרם הועלתה, היא שמאמרו של ר' יוחנן בגיטין, שבו הוא ביקר את ר' זכריה מתייחס אמנם למשמעות המקורית, כפי שמצויה באיכה רבה, כאשר נוסח הסיפור עצמו, כפי שמופיע בבבלי, אינו של ר' יוחנן אלא הוא יצירתו של חכם אחר. הסיפורים הקשורים בטור מלכא ובביתר (גיטין נו ע"א) מופיעים בצורה אנונימית, ובאופן דומה ניתן לומר כי עצם הסיפור בדבר קמצא ובר קמצא, הפותח בתיבות "שאדם אחד", אינו משל ר' יוחנן, וכי אין הוא מוסרו או מחברו. ר' יוחנן הוא בעל מאמר המסגרת "מהו שכתוב... על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים", וכן בעל המאמר המובא אחר הסיפור בדבר ר' זכריה, אף כי, כפי שהזכרנו, יש הסבורים כי מאמר זה במקורו הוא משמו של ר' יוסי. יאה אומרו אשר יאה, יש לראות לפי שיטה זו את הביקורת המושמעת במאמר בדבר ר' זכריה כחיצונית לסיפור המעשה, ולא כחלק אורגני ממנו, כפי שהם פני הדברים אף כאשר לאיכה רבה ולקטע הגניזה. מאמר הפתיחה המובא משמו של ר' יוחנן רומז להיכרותו עם מסורת בדבר קמצא ובר קמצא, אך אין כל ודאות שהיא זהה בפרטיה לנוסח הסיפור בתלמוד הבבלי, כפי שהגיע לידנו. ⁴⁰ אם אמנם אין ר' יוחנן מחברו של הסיפור

37 השווה עוד נוסח דומה בעבודה זרה יח ע"א. וראה עוד אפרון (לעיל, הע' 4), עמ' 80, 86.

38 ראה עוד אפרון (שם), עמ' 91 והערה 211; ישראל-טרן (שם, עמ' 17-23).

39 רוקח (לעיל, הע' 10), עמ' 53-56; הנ"ל, "בכל זאת משחק מילים – תגובה" (לעיל, הע' 4), עמ' 317-322.

40 לקראת סוף הסיפור על חורבן ביתר מופיע מדרש משמו של ר' זירא בשם ר' יוחנן שלפיו שמונים אלף קרני מלחמה נכנסו לביתר בשעה שלכודה, והרגו שם אנשים נשים וטף (גיטין נו ע"א; ירושלמי תענית פ"ד ה"ח, סח ע"ד; איכה רבה, מהדורת בובר ב ב, עמ' 100-101). כמו כן נזכר משמו בגיטין נו ע"ב-נח ע"א כי "ארבעים סאה קצוצי תפילין נמצאו בראשי הרוגי ביתר". בשמו של ר' יוחנן נמסרו אפוא בגיטין מסורות חלקיות בדבר חורבן ביתר, אך עצם הסיפור אינו מיוחס אליו. בירושלמי הנ"ל מאמרו של ר' יוחנן בדבר שמונים אלף זוגות של תוקעי קרנות שהיו מקיפות את ביתר פותח את סיפור בן כוזבה. ברם, לא ברור האם הסיפור כולו מהתיבות "והיה שם בן כוזבה" הוא ממנו אם לאו.

בגיטין, יוצא כי דין אחד לכלל גירסאות סיפורי קמצא ובר קמצא הידועות לנו, שהן הגיעו לידנו בעילום שם, ולא נודעו מחבריהם ומועדי חיבוריהם.

תפיסה המשקיפה באורח שלילי על מי שהיה סיפק בידו למחות ולא מיחה מופיעה בשורה של מקורות שונים, ובהם משמו של ר' יוחנן. כך, ראשי בני אפרים מיחו באנשי הצבא אשר נטלו בשבי מבני יהודה וירושלים במלחמה בין פקח בן רמליהו מלך ישראל לבין אחז מלך יהודה ואמרו להם שלא יביאו את השבייה אליהם "כי לאשמת ה' עלינו אתם אמרים להסיף על חטאתנו ועל אשמתנו כי רבה אשמה לנו וחרון אף על ישראל" (דברי הימים ב כח יג), אך ראשי העם עשו מעשה והלכישו את השבויים, האכילום והשקום והביאום ליריחו. על מעשה זה המוזכר במשנת סוטה (פ"ח מ"א) מובא בסוגיה בתלמוד הירושלמי שם משמו של ר' יוחנן כי "כל שאינו כגון אילו שהיתה ספיקה למחות אל ימחה" (סוטה פ"ח ה"ב, כב ע"ב), דהיינו שמכיוון שידעו שיאזינו לדבריהם על כן הביעו את דעתם. בהמשך שם מובא משמו המאמר כי "כשם שמצוה לומר על דבר שהוא נעשה. כך מצוה שלא לומר על דבר שאינו נעשה". בהקשר לסיפור קמצא ובר קמצא ייתכן שדעתו של ר' יוחנן היתה שלו ר' זכריה היה מוחה היו דבריו נשמעים.⁴¹

לבד מהידרשותו של ר' יוחנן לפשר מהות החורבן, הרי שמצויים ברחבי הספרות התלמודית והמדרשית מאמרים נוספים משמו שעניינם החורבן, ונפנה לכמה מהם. בירושלמי תעניות (פ"ד ה"ח, סח ע"ד) נזכר כי רבי היה דורש את הפסוק "בלע ה' לא חמל" (איכה ב ב) בעשרים וארבעה אופנים; לעומתו, דרש ר' יוחנן פסוק זה בשישים פנים. במקור מועלית תמיהה בדבר מה שנראה לכאורה כעדיפותו של ר' יוחנן בעניין זה, אך משיבים כי היפוכו של דבר הוא נכון. מכיוון שרבי חי סמוך יותר לחורבן, היו שם זקנים שזכרו את החורבן, וכשדרש בעניין זה בכך הרבה, כשהוא נאלץ להפסיק את דבריו על מנת שיחדלו מכך. במקבילה באיכה רבה (מהדורת בובר ב מז, עמ' 100) מופיעים הדברים בווריאציה מסוימת שלפיה "רבי על שהיה סמוך לחרבן בית המקדש היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנח [ונאנח] וחוזר ובוכה ומתנחם ופוסק, ור' יוחנן על ידי שלא היה סמוך לחרבן בית המקדש היה דורש והולך ולא פוסק". ממקור זה אנו למדים שחורבן המקדש העסיק את ר' יוחנן לא מעט כדרשותיו, וכך עולה אף ממקורות

41 ראה הלוי (לעיל, הע' 16), עמ' 206 והערה 19. החובה למחות נזכרת במקורות רבים, ונציין לכמה מהם: תוספתא סוכה פ"ב ה"ה, עמ' 262 (סוכה כט ע"א-ע"ב; פרק המינין, תוספתא דרך ארץ, מסכתות דרך ארץ כז, מהדורת היגר עמ' 290-291); ירושלמי שבת פ"ה ה"ד, ז ע"ג (ביצה פ"ב ה"ח, סא ע"ד; כתובות פ"ג ה"א, לה ע"ג; פאה פ"א ה"א, טז ע"א ומקבילות); שבת נה ע"א; שם נו ע"ב; סנהדרין כז ע"א; סנהדרין קג ע"ב; שבועות לט ע"א-ע"ב; עבודה זרה ד ע"א; עבודה זרה יח ע"א.

אחרים.⁴² ר' יוחנן הוא בעל המאמר שלפיו ירושלים חרבה על שהעמידו דיניהם על דין תורה – "...דאמר ר' יוחנן לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה... שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עברו לפני משורת הדין" (בבא מציעא ל ע"ב).⁴³ ייתכן שניתן לראות בדבריו אלו משום תמצית וסיכום סיפור קמצא ובר קמצא בגיטין לפיו החורבן נגרם בשל העובדה שר' זכריה ביקש לדון על פי דיני התורה, ולא לחרוג מכך כהוראת שעה במטרה להציל את העם.⁴⁴

המיוחד בסיפורים השונים

ככל אחת ממסורות הסיפור ישנן נקודות מספר המופיעות ביתר הקצנה לעומת האחרות. העוול ועיוות הדין שנגרמו לבר קמצא מועצמים וחמורים לאין ערוך בגירסת הבבלי בגיטין, שכן מדובר בקבוצת חכמים שנתנה לגיטימציה למעשה עוול, ולא ביחיד שהתעלם. המארח התנהג באלימות כלפי בר קמצא, תפסו בידו והוציאו. בחלקו השני של הסיפור היו אלו חכמים אחדים שביקשו להרוג את בר קמצא ממניעים פוליטיים ולאומיים.

בסיפור הדברים באיכה רבה הנדפס לא נקט בעל הסעודה אלימות פיזית כלפי בר קמצא, אלא אמר לו לקום וללכת, והוא אכן יצא מיד. נגד זאת, נזכר כי בעל הסעודה לא ניאות להשאיר את בר קמצא בסעודה, אפילו אם זה רק ישב ולא יאכל ולא ישתה. הביקורת המילולית המושמעת כלפי ר' זכריה בן אבוקולס באיכה רבה מצד המספר חריפה יותר מאשר כלפי החכמים שבגיטין: "והיתה ספק בידו למחות ולא מיחה". התנהגותו של בר קמצא, שאחר שלא השיג את מבוקשו אצל השלטון בראשונה לא חבק ידיים אלא ניסה את מזלו בשנית, מקבלת משנה חומרה מחמת העובדה שבניגוד למסופר במסכת גיטין, שם נזכר כי נשלח עגל, הרי באיכה רבה מדובר בריבוי בהמות, שמספרן המדויק אינו ידוע, ובכולן, אחת לאחת, בלא יוצא מהכלל, פגם בר קמצא. לפי הנזכר באיכה רבה,

42 מאמריו של ר' יוחנן בנושא המקדש, חורבנו והנחמה שלעתידי לבוא, ראייה לעיון נפרד, וכאן נציין למראי מקומות אחדים בלבד: ראש השנה כג ע"א; איכה זוטא א כח, מהדורת בובר עמ' 66; איכה זוטא, נוסח ב, א כב, עמ' 84; תענית ה ע"א (מדרש תהלים כב ד, מהדורת בובר עמ' 508); שם צט א, עמ' 423; בבא בתרא עה ע"ב; שמות רבה כג י, דפוס וילנה מג ע"ד (שיר השירים רבה א ה ג, ח ע"ד; תנחומא בובר דברים ג, עמ' 4-5); שיר השירים רבה ז ד ג, לו ע"א.

43 ראה עוד הנוכח בבבא מציעא פח ע"א-ע"ב: "מפני מה חרבו חנויות של בית הינו שלש שנים קודם ירושלים. מפני שהעמידו דבריהם על דברי תורה שהיו אומרים 'עשר תעשר ואכלת' (דברים יד כב-כג) ולא מוכר, 'תבואת זרעך' ולא לוקח" (ראה גם ספרי דברים פ"סקא קה, מהדורת פינקלשטיין עמ' 165; ירושלמי פאה פ"א ה"ה, טז ע"ג).

44 ראה אף ישראל-יטרין (לעיל, הע' 4), עמ' 21.

שליח המלכות עצמו לא הירפה, ושב וברק את מעשהו של הכהן יום אחר יום, עד היום השלישי.

אף בנוסח איכה רבה שבקטע הגניזה לא הוצא אמנם בר קמצא בכוח, אך בולטים המוטיבים של הביוש והביזיון שנגרמו לו, וכן הצעתו לשלם כפליים מדמי הסעודה מגבירה ומחדדת את חרפה שהיתה מנת חלקו. בקטע הגניזה רצון הנקמה מתואר כנמרץ וכחריף יותר, שכן במחשבתו התכוון בר קמצא להלשין כי כל הקרבנות מימי כורש היו היהודים אוכלים ולא מקריבים, הגם שבעצם דבריו אמר רק כי את הקרבנות שהוא משלח הם אוכלים.

הסיפור על קמצא ובר קמצא בגיטין פותח, כאמור, שורה של אגדות חורבן. לקראת סיום מחזור הסיפורים מופיע מאמרו של ר' אלעזר כאשר ללקח שיש להפיק מהסיפור בדבר כוחה ההרסני של הבושה: "תניא אמר רבי אלעזר בא וראה כמה גדולה כחה של בושה שהי שייע הקב"ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו" (גיטין נז ע"א);⁴⁵ לגישת ר' אלעזר, בשל העובדה שבר קמצא היה קרבן חף מפשע, ונגרמה לו בושה רבה, סובב הקדוש ברוך הוא את הדברים כך שתצלח בידו המזימה שרקם, באופן שניתן סיוע לעובר עבירה, בחינת "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו",⁴⁶ אף שהדבר הביא בסופו של עניין לחורבן ביתו שלו. בדברי ר' אלעזר יש משום ניסיון להבין את גורל הפרט, ואולי להעדפתו על פני גורל האומה.

לפי אגדת קמצא ובר קמצא, על מרבית הדמויות רבצה אשמה מסוימת שהובילה לחורבן: משוגת-האנוש המצערת של השמש בהחליפו את קמצא כבר קמצא הציתה שורה של מעשים בלתי ראויים. המארח לא היה נכון להבין לנפשו של בר קמצא והלבין את פניו ברוב עם. לגירסת הבבלי חכמים, ולגרסת איכה רבה ר' זכריה בן אבוקולס, הפגינו אדישות ולא מיחו, ובעקבות זאת השלימו המסוכים עם מציאות זו, בככרם את רווחת הציבור על פני מצוקות הפרט והיחיד ובהעניקם לגיטימציה לעוולת חברתית. מעשים אלו הניעו את בר קמצא לנקוט צעדי נקמה ויאוש שהביאו לחורבן המקדש. הקיסר חשד ביהודים שלא כדוין. לפי נקודת המבט, חכמים שביקשו להרוג את בר קמצא או ר' זכריה שביקש לקיים את ההלכה, לגירסת הבבלי בגיטין, תרמו לחורבן.⁴⁷ אשר למאמר המסגרת

45 נראה שמדובר בתנא ר' אלעזר בן שמוע, תלמידו של ר' עקיבא – ראה הלוי (לעיל, הע' 16), עמ' 204. אין נראים דבריה של ישראל-טרן (לעיל, הע' 4), עמ' 22, שלפיהם מדובר באמורא ר' אלעזר בן פדת, תלמידו של ר' יוחנן, שהרי מכל מקום לפנינו כנראה ברייתא. אף לקראת סיום הסיפור על ביתר, אחר מאמרו של ר' יוחנן, מובא מאמר תנאי, אך מוזכר במפורש שהוא משמו של ר' אלעזר הגדול.
46 מכות י ע"ב (במדבר רבה כ יב, דפוס וילנה פה ע"א; תנחומא בלק ח; מאמרי ילמדנו הנמצאים בילקוט תלמוד תורה, לבמדבר ודברים, Preached in the Old Synagogue, Cincinnati 1966 Jacob Mann and Isaiah Sonne, החלק העברי, עמ' קסב).

47 ראה הלוי (לעיל, הע' 16), עמ' 205-206.

הפותח שבבבלי גיטין בדבר הפסוק שהובא ממשלי בעניין נפילת המקשה ליבו ברעה, המובא משמו של ר' יוחנן, לפי פשוטם של דברים, נראה שאף הקשחת הלב היתה מנת חלקן של רבות מדמויות הסיפור; של בעל הסעודה כלפי בר קמצא, של החכמים אשר לא מיחו, של בר קמצא שגילה נחישות ברצונו להפיל כפח את חכמי ישראל, ושל ר' זכריה שלא חפץ היה לחרוג מההלכה אפילו לצורך השעה.⁴⁸ ברם, לדעת ר' יוחנן, את עיקר האשמה והאחריות לחורבן יש לטפול על ר' זכריה, על שהתנהג בענוותנות, כאשר, לפי סיפור המעשה שאין מחברו ידוע, בכך שנתר איתן בדעתו שלא לבטל את ההלכה שאסרה הקרבת בעלי חיים בלתי תמימים, גרם להסתכנות בהפרת רקמת היחסים בין העם למלכות.⁴⁹

המעמד ההיסטוריוסופי של האגדה

אגדת קמצא ובר קמצא ביקשה לתת טעם או טעמים לחורבן הבית. אליבא סיפור זה, החורבן לא היה מתוכנן מראש, אלא היה פרי ותוצר של שרשרת אירועים טרגיים קטנים ובלתי צפויים שפעלו כאן. יש באגדה זו אף משום הידרשות לשאלה היסטורית כללית יותר, האם עמים יורדים מעל בימת ההיסטוריה אך ורק בשל פשעים חמורים שחוללו או שמא אף בכוחן של עוללות קטנות לגרום להיעלמותן של אומות.⁵⁰

אם על פי סיפור קמצא ובר קמצא לא היה החורבן אירוע מתוכנן או ידוע מראש, הרי שממקורות אחרים עולות עמדות אחרות. כך אנו שומעים כי הכיבוש הרומאי החל למעשה עוד קודם החורבן הממשי של ירושלים והמקדש – "ק"פ שנה עד שלא חרב הבית פשטה מלכות הרשעה על ישראל פ' שנה עד שלא חרב הבית גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית מ' שנה עד שלא חרב הבית גלתה לה סנהדרין וישבה לה בחנויות".⁵¹ כתוצאה מגלות הסנהדרין, בטלו דיני נפשות: "קודם לארבעים שנה עד שלא חרב הבית ניטלו דיני נפשות".⁵²

אף בברייתא במסכת יומא (לט ע"ב) אנו שומעים שארבעים שנה קודם החורבן ניכרו סימנים של חורבן ממשמש ובא:

ת"ר ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין ולא היה לשון של זהרית מלבין ולא היה נר מערבי דולק והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן עד

48 ראה ישראל-טרן (לעיל, הע' 4), עמ' 20.

49 הלוי (לעיל, הע' 16), עמ' 207-208.

50 הלוי (שם), עמ' 205.

51 שבת טו ע"א (עבודה זרה ח ע"ב).

52 ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א, יח ע"א; שם פ"ו ה"ב, כד ע"ב.

שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי אמר לו היכל היכל מפני מה אתה מבעית עצמך יודע אני כך שסופך עתיד ליחרב וכבר נתנבא עליך זכריה בן עדוא "פתח לבנון דלתך ותאכל אש בארזיך" (זכריה יא א.)⁵³

על ר' צדוק נזכר בגיטין נו ע"א במסגרת הסיפור בדבר מותה של מרתא בת בייתוס כי התענה ארבעים שנה קודם החורבן שלא ייחרב המקדש.⁵⁴

אגב, אגדה זו בדבר קמצא ובר קמצא אינה אלא ניסיון אחד להידרש לפשר משמעות החורבן. אף שסיפור קמצא ובר קמצא בגיטין נותן טעם לחורבן המקדש, הרי שלשון המאמר הפותח היא "על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים". אף במקורות אחרים מצויה הידרשות לגורמים שהביאו לחורבן, כאשר יש מהם המוסכים על חורבן המקדש ויש על חורבן ירושלים.

בבבלי יומא (ט ע"ב) נזכר שהבית השני חרב בשל שנאת חינום שהיתה בו:

מקדש ראשון מפני מה חרב מפני ג' דברים שהיו בו ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים... אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב מפני שהיתה בו שנאת חנם ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים.⁵⁵

התלמוד מוסיף ושואל, וכי לא היתה שנאת חינום בבית ראשון, ומשיב כי היא הייתה קיימת בקרב נשיאי ישראל בלבד. יש שקישרו בין מוטיב שנאת החינום לבין סיפור קמצא ובר קמצא.⁵⁶

בבבלי יומא מובא בהמשך משמם של ר' יוחנן ור' אלעזר מאמר בדבר אופי החטאים שהביאו לחורבן הראשון והשני: "ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם אחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם". לפירושו של רש"י, בני הבית הראשון לא הסתירו את פשעיהם, בעוד בני הבית השני "רשעים היו בסתר". ביאור זה בדבר טיב החטא, המובא, בין היתר, משמו של ר' יוחנן, לא ניתן להולמו עם סיפור קמצא ובר קמצא שבו מדובר

53 ראה תוספתא סוטה פ"ג ה"ז, עמ' 232-233; ירושלמי יומא פ"ו ה"ג, מג ע"ג.

54 בהמשך נזכר שרבן יוחנן בן זכאי ביקש מאספסיאנוס את יבנה וחכמיה, את שושלת רבן גמליאל ורופאים שירפאו את ר' צדוק (גיטין נו ע"א-ע"ב). במדרש איכה רבה נזכר משמו של בנו, ר' אליעזר, כי "כל אותן השנים אחר חורבן לא חזר גופו עליו כמות שהיה" (איכה רבה, ד יא, דפוס וילנה, כח ע"ג; מהדורת בובר א ה, עמ' 69; שם ד ת, עמ' 147).

55 וראה ירושלמי יומא פ"א ה"א, לח ע"ג, תוספתא מנחות פ"ג הכ"ב, מהדורת צוקרמנדל עמ' 533-534; במדבר רבה ז י, דפוס וילנה כא ע"ב.

56 ראה, לדוגמה, חידושי אגדות מהרש"א ליומא שם, ד"ה אבל מקדש ב' כו' ששקולה שנאת חנם כו': "כמפורש פרק הגזקין בעובדא דקמצא ובר קמצא שהוא היה תחלת החורבן ע"ש".

באירוע שהתרחש בפומבי. במקבילה בירושלמי יומא (פ"א ה"א, לח ע"ג), לעומת זאת, הנוסח הוא "הראשונים נתגלה עונם ונתגלה קיצם. השניים נתגלה עונם ולא נתגלה קיצם", ואולם, המאמר מובא משמו של ר' אלעזר בלבד.

בשבת לג ע"א נזכר כי "בעון שפיכות דמים בית המקדש חרב ושכינה מסתלקת מישראל". לא נזכר לאיזה מקדש הכוונה.

כבר נזכחנו כי לדעת ר' יוחנן ירושלים חרבה על שלא נהגו בה לפני משורת הדין. בתנחומא הנדפס וכן בתנחומא מהדורת בובר נזכר באופן דומה כי ירושלים לא נשתבחה אלא על ידי הדין וכי חרבה על קלקול הדין.⁵⁷ אף מהנזכר בשמות רבה, ל יט, דפוס וילנה נה ע"ב) עולה כי הפשע היה קשור בדינים; אין מפורט על איזה מהחורבנות מוסכים הדברים: "א"ר אלעזר כל התורה תלויה במשפט. לכך נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות לפי שהבריות מעבירין על הדין והוא נפרע מהם ומלמד את באי עולם. שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין... ואף ירושלים לא גלתה עד שעברה את הדין. שנאמר 'יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבא אליהם' (ישעיהו א כג)."

בשבת קיט ע"ב נמנית בפי אמוראים, על יסוד דרשות כתובים, שורה של סיבות שגרמו לחורבן, אך לא נזכר האם הכוונה לחורבן הבית הראשון או השני:

אמר אביי לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו בה את השבת... אמר ר' אבהו לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביטלו ק"ש שחרית וערבית... אמר רב המנונא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביטלו בה תינוקות של בית רבן... אמר עולא לא חרבה ירושלים אלא מפני שלא היה להם בושת פנים זה מזה... אמר ר' יצחק לא חרבה ירושלים אלא בשביל שהושוו קטן וגדול... אמר רב עמרם בריה דר"ש בר אבא א"ר שמעון בר אבא א"ר חנינא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה... א"ר יהודה לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה ת"ח... ואמר רבא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה.⁵⁸

בסדר אליהו רבה נזכר בכלליות כי לא "חרבה ירושלים ולא חרב בית המקדש אלא בפשעה של תורה".⁵⁹ אף כאן אין כל אינדיקציה באיזה מהבתים הדברים אמורים.

57 תנחומא שופטים א; תנחומא בובר שופטים ב, עמ' 28-29.

58 וראה עוד חגיגה יד ע"א; איכה רבה, מהדורת בובר א כ, עמ' 93, מדרש תנאים, מהדורת ד"צ הופמן לדברים ה טו, עמ' 23.

59 סדר אליהו רבה יח, מהדורת איש-שלום עמ' 96. בסדר אליהו זוטא א, עמ' 168, הגירסה היא "ולא חרבה ארץ ישראל אלא מפני פשעה של תורה". וראה עוד אבות דרבי נתן, מהדורת ש"ז שטר, נוסח ב פרק ה, עמ' 18, המייחס את גלות עשרת השבטים ושבטי יהודה ובנימין, את חורבנו וחורבן ירושלים ואת גלות הארץ לעון ביטול תורה.

לפי הנזכר בתנחומא (מהדורת בובר, מקץ ח, עמ' 193) אין לתלות את הגורם לחורבן בחטא או בעוול חברתי, כי אם כנסיכה אובייקטיבית כללית, שאינה ייחודית לסיטואציה הנתונה, ואף כאן אין נזכר האם ההתייחסות היא לחורבן הראשון או השני:

"ויאמר יעקב לבניו למה תתראו" (בראשית מב א). אמר להם יעקב בבקשה מכם היו מצניעים עצמיכם, שאין קשה מעין הרע, וכן אתה מוצא בלוחות הראשונות, על ידי שניתנו כגדולה נשתברו, שנאמר "וכל העם רואים את הקולות" (שמות כ טו), אבל הלוחות השנים כשניתנו, לא ראה אותם אלא משה, שנאמר "ואיש לא יעלה עמך" וגו' (שם לד ג), ואף ירושלים לא חרבה אלא מפני עין רעה, שנאמר "הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ" וגו' (איכה ב טו) ואומר "עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי" (שם ג נא), לפיכך אמר יעקב אל תראו עצמיכם... אלא היו מהלכין בצנעה.⁶⁰

60 בגיטין נח ע"א מופיע מעשה באדם שנתן עינו באשת רבו הנגר, והביא לגירושיה מבעלה, ועליו נזכר שגור הדין נחתם בגינו, אלא שאין מתלווה לסיפור כל פרט מזהה. מחד-גיסא, ייתכן שהדברים מתייחסים לבית ראשון, כיוון שמדובר בחטא גילוי עריות; מאידך-גיסא, הוא מופיע במסגרת מחזור סיפורים הקשור בחורבן הבית השני.

נספח

הגירסאות השונות של סיפור קמצא ובר קמצא

1. גיטין נה ע"ב-נו ע"א, כתב יד מינכן:
  - 1 א"ר יוחנן מאי דכ' "אשרי אדם מפחד תמיד ומקש' לכו יפול ברע" (משלי כח יד). אקמצא ובר קמצ' חריב ירושלים. אתרנגול ואתרנגולת' חריב טור מלכא. אשקא דרייסק חריב ביתר.
  - 5 אקמצ' ובר קמצ' חריב ירושל' דההו' גבר' דרחמיה קמצ' ובעיל דכבי' בר קמצ' עבד סעודת' א' לשמע' זיל אייתי לי קמצא אזל אייתי ליה בר קמצ'. את' אשכחי' דהוה יתיב א"ל מכדי ההו' גבר' בעיל דכבי' דההו' גבר' הוא מאי בעי' הכ'.
    - 10 א"ל הואיל ואתאי שבקן ויהיבנ' לך דמי דאכילנא ושתינא. א"ל לא. יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך א"ל לא. יהיבנ' לך דמי כולא סעודתיך א"ל לא.
    - 15 נקטי' בידיה ואפקיה. אמ' הואיל והוון יתבי רבנן ולא מחו ביה איזיל איכול בהו קורצ' בי מלכ' אזל א"ל לקיסר מרדו בך יהודאי א"ל מי יימר
    - 20 א"ל שדר להו קרבנא חזית אי מקרבי ליה אזל שדר בידי' עיגל' תילת' בהדי רקאתי שדא ביה מומ' בניב שפתי' ואמרי לה בדוקין שבעין דוכת' דלדידן מומ' ולדידהו לאו מומ' סבור רבנן לקרוב' משו' שלו' מלכו' א' להו ר' זכרי' בן אבקולס יאמרו בעלי מומין קרבין לגבי מזב'
      - 25 סבור למיקטלי' דלא ליזיל ולימ' א' להו ר' זכרי' בן אבקול' יאמרו מטיל מום בקדשי' יהרג. א"ר יוחנן ענותנותו של ר' זכרי' בן אבקול' החריב' ביתינו ושרפ' את היכלנו והגלתנו מארצנו.

תרגום:

- 1 אמר ר' יוחנן מהו שכתוב "אשרי אדם מפקח תמיד ומקשה לבו יפול ברעה" (משלי כח יד).
על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים,
על תרנגול ועל תרנגולת חרבה טור מלכא.
על יתד של מרכבה חרבה ביתר.
5 על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים.
שארם אחד שאוהבו קמצא ושונאו בר קמצא עשה סעודה.
אמר לשמשו לך הבא לי קמצא.
הלך הביא לו בר קמצא. בא ומצאו שהיה יושב.
אמר לו הרי אדם זה שונא של אדם זה הוא. מה אתה רוצה כאן.
10 אמר לו הואיל ובאתי הנח לי ואתן לך דמי מה שאני אוכל ושותה.
אמר לו לא.
אמר אתן לך דמי חצי סעודתך.
אמר לו לא.
אמר לו אתן לך דמי כל סעודתך.
15 אמר לו לא.
תפסו בידו והוציאו.
אמר הואיל והיו יושבים חכמים ולא מיחו בו אלך ואלשין עליהם לפני המלך.
הלך אמר לו לקיסר מרדו בך היהודים.
אמר לו מי יאמר.
20 אמר לו שלח להם קורבן ותראה אם יקריבו אותו.
הלך ושלח בידו עגל משולש. בזמן שבא הטיל בו מום בניב שפתיים
ויש אומרים בעפעפיים שבעין מקום שבשבילנו מום ולהם אינו מום.
חשבו חכמים להקריבו משום שלום מלכות.
אמר להם ר' זכריה בן אבקולס יאמרו בעלי מומין קריבים על המזבח.
25 רצו להרגו שלא ילך ויאמר.
אמר להם ר' זכריה בן אבקולס יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג.
אמר ר' יוחנן ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס החריכה ביתנו ושרפה את היכלנו
והגליתנו מארצנו.

2. מדרש איכה רבתי, קושטא רע"ד(?), לאיכה ד ב (בלא עימוד):

- 1 מעשה שהיה באדם אחד בירושלם שעשה סעודה
אמ' לבן ביתו לך והבא לי לבר(?! קמצא רחמי
אזל ואייתי ליה בר קמצא שנאיה
עאל וישב בן האורחים

- 5 על אשכחיה בני אריסטייא
אמ' ליה את שנאי ואת יתיב בגו ביתאי קום פוק לך מיגו ביתאי
אמר לו אל תביישני ואנא יהיב לך דמי דסעודתי
אמר ליה לית את מסובה
אמר לו אל תביישני ואנא יתיב ולית אנא אכיל ושתי
10 אמר ליה לית את מסובה
אמ' ליה אנא יהיב דמי כל הדין סעודתא
אמ' ליה קום לך.
והיה שם ר' זכריה בן אבקולס והיתה ספק בידו למחות ולא מיחה
מיד נפיק ליה
15 אמ' נפשיה אילין מסביין יתבין בשלוותהון אנא איכול קרצהון.
מה עבד הלך אצל השלטון
אמר לו אילין קורבנייא דאת משלח ליהודאי למיקרבינהו אינון אכלין להון ומקרבין
אוחרני' בחילופיהו עף(?! ביה
אזל לגביה חוב
20 אמר ליה כל אילין קורבנייא דאת משלח ליהודאי למיקרבינהו אינון אכלין להון
ומקרבין אוחרין בחילופיהו
ואם לא תאמין לי שלח עמי חד איפרכוס וקורבנייא ואת ידע מיד שאיני שקרן
עד דאתי באורחא דמך איפרכוס
קם הוא בליליא ועשאן כלן בעלי מומין בסתר
כיון שראה אותן הכהן הקריב אוחרנין תחתיהון
25 אמר ההוא שליחא דמלכא למה לית את מקריב אילין קורבנייא
אמר ליה למחר אתא יום תלילתאה ולא קרבהון
שלח ואמר למלכא ההוא מילתא דיהודאה קאמר קושטא קאמר
מיד סליק למקדשא והחריבו
הדא דבריאטא אמרין בין קמצא ובין בן קמצא חרב מקדשא.
30 אמ'ר יוסי ענותנותו של ר' זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל.

תרגום:

- 1 מעשה שהיה באדם אחד בירושלים שעשה סעודה.
אמר לבן ביתו לך והבא לי קמצא אוהבי.
הלך והביא לו בר קמצא שונאו.
נכנס וישב בין האורחים.
5 נכנס ומצאו בין המוזמנים.
אמר לו אתה שונאי ואתה יושב בתוך ביתי. קום צא מתוך ביתי.
אמר לו אל תביישני ואני אתן לך דמי סעודתי.

- אמר לו אין אתה מיסב.
אמר לו אל תביישני ואני אשב ואין אני אוכל ושותה.
- 10 אמר לו אין אתה מיסב.
אמר ליה אני אתן דמי כל הסעודה הזאת.
אמר לו קום לך.
והיה שם ר' זכריה בן אבקולס והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה.
מיד יצא לו.
- 15 אמר לעצמו אלו המסובים יושבים בשלווה אני אלך ואלשין.
מה עשה, הלך אצל השלטון.
אמר לו אלו הקרבנות שאתה משלח ליהודים להקריבם אנו אוכלים אותם ומקריבים אחרים תחתיהם.
נזף בו.
הלך אצלו שוב.
- 20 אמר לו אלו הקרבנות שאתה משלח ליהודים להקריבם אנו אוכלים אותם ומקריבים אחרים תחתיהם,
ואם אינך מאמין לי שלח עמי נציג אחד וקרבנות ואתה תדע מיד שאיני שקרן.
עד שבאו בדרך ישן הנציג.
קם הוא בלילה ועשאן כולן בעלי מומין בסתר.
כיון שראה אותן הכהן הקריב אחרים תחתיהן.
- 25 אמר אותו שליח של המלכות למה אין אתה מקריב אלו הקרבנות.
אמר לו למחר. בא היום השלישי ולא הקריב אותן.
שלח ואמר למלך הדבר ההוא שהיהודי אמר אמת אמר.
מיד עלה למקדש והחריבו.
זהו שהבריות אומרות בין קמצא ובין בן קמצא חרב המקדש.
- 30 אמר ר' יוסי ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל.
3. קטע הגניזה T-S Cl.69
- 1 מעשה באדם אחד מגדולי ירושלים. שעשה סעודה והיזמין את [ ]
לטלייה זיל ואייתי לי בר קמצא רחמי אול ואייתי ליה בר קמצא סנא[ניה]
אשכחיה דיתוב בין א[ריסטויא] אמ' ליה קום פוק לך מן הכה אמ' ל[ ]
[ ] אמ' ליה לית אפשר דלא נפקת מן הכה אמ' ליה אנה יהב [ ]
5 [ ] תפקין בבוסרן אמ' ליה לית אפשר דלא נפקת מן הכה אמ' [ ]
דמי כל הדין אריצטון ולא תפקין בבוסרן אמ' ליה לית אפשר דל[א]
[ ] שכא אמ' ליה אנה יהב בדיפלה ולא תפקין בבוסרן אמ' ליה לית אפשר [ ]
[נפ]קת מן הכה והיה שם ר' זכריה בר אבקליס שהיה ספיק בידו למח[נות] [ ]
[ ] דנפיק אמ' מה אנה נפק בבוסרן ושביק להון יתבין שליוה נחת לית[ ]

- 10 [ ] מלכה דכל קורבניא דהון מקרבין מן דכורש מלכא הון הדה היא [ ]
[ ] מהקרבין ניהוחין לאילי'ו'לה' שמיא ומצלן לחיי מלכא ובנוהי אול ואמ' [ ]
[ ] דאת משלח להון אינון אכלין להון נוף ביה אמ' ליה מילא כישא א[ ]
[ ] בעי למימר שם ביש עליהון אמ' ליה שלח עימי קורבניא ושלח [ ]
[מהינמן ואת קיים על קושטא שלח עימיה ברנש מהימן ושלח [ ]
15 [ ] הוא בליליה ויהב בהון מומין דלא מנכרין כיון דחמא יתהון כ[ ]
[ ] אנה מקריב להון מחר אנה מקריב להון אתא יומא ולא [ ]
[ ] מא ולא קריבינון מיד שלח ואמ' למ[לכ]א ההיא מילתא ד[ ]
[ ] הוא מיד שלח ואחריב היכלה היא דא דכיריא [ ]
[ ] א חרב מקדשא א' ר' יוס' בר ר' אבון עינון [ ]
20 [ ] שרפה את ההיכל
- תרגום עם השלמות מתוך "שרידי מדרש איכה רבה מן הגניזה", מהדורת צבי מאיר רבינוביץ, גנוזי מדרש, תל אביב תשל"ז, עמ' 152-154:
- 1 מעשה באדם אחד מגדולי ירושלים שעשה סעודה והיזמין את [ ] אמר[ ] לבן ביתו לך והבא לי בר קמצא אוהבי. הלך והביא את בר קמצא וסנא[א].
בא[ ] קמצא יושב בין א[ ] ורחיו[ ].
אמר לו קום צא לך מכאן.
5 אמר לו אל תביישני.
אמר לו אי אפשר שלא תצא מכאן.
א"ל אתן [דמי סעודתי ולא] תוציאני בכיזיון.
אמר לו אי אפשר שלא תצא מכאן.
10 אמר לו אני אתן דמי כל האורחים האלה ולא תוציאני בכיזיון.
א"ל אי אפשר שלא תצא מכאן.
אמר לו אני אתן כפליים ולא תוציאני בכיזיון.
אמר לו אי אפשר שלא תצא מכאן.
והיה שם ר' זכריה בר אבקליס שהיה סיפק בידו למחות ולא מיחה.
15 כשיצא אמר מה אני יצאתי בכיזיון והותרתי אותם יושבים שלווים ירד לן [אלשין לפני] המלך שכל הקרבנות שהיו מקריבים מכורש המלך היו, כנאמר "מקריבים ניהוחים לאלהי השמים ומתפללים לחיי המלך ובניו" (עזרא ו'). הלך ואמר [לשלטון קרבנות אלה] שאתה משלח להם הם אוכלים אותם.
נזף בו.
20 א"ל דבר שקר [ ] רצה לומר דבר שקר עליהם.
א"ל שלח עמי קרבנות ושלח [עמי שר אחד מהימן ואתה עומד על האמת. שלח עמו אדם מהימן ושלח [ ] כשהיו בדרך נרדם השר.